

De beroemdste fetisj van Tervuren:

de nkisi nkondi uit Boma

De nkisi nkondi van Tervuren, het krachtbeeld van Ne KuKo, één van de koningen van Boma (h 1,20 m).

© KMMA Tervuren.

coll.nr. EO.0.0.7943

foto links J.M. Vandijck

(PRO)

foto rechts Plusj (DIA)

Dat het verzoek om teruggeven van roofkunst niet iets van de laatste tijd is, maakt dit artikel duidelijk.

Lees de wederwaardigheden van misschien wel een van de meest omstreden etnografische objecten van Tervuren.

Eind 2018 heropende het AfricaMuseum (officieel Koninklijke Museum voor Midden-Afrika, KMMA) met de tijdelijke tentoonstelling *'Weergaloze kunst'*. Prominent daarin opgesteld is de nkisi nkondi, een krachtfiguur, die in 1878 door Alexandre Delcommune is 'verzameld' en na tal van omwegen uiteindelijk in het AfricaMuseum in Tervuren terecht is gekomen (zie het artikel *Krachtfiguren: uitingen van animisme in Afrika* op pagina 15).

Dat dit beeld in deze tentoonstelling is opgesteld, is opmerkelijk, omdat de wijze waarop het werd verkregen uiterst controversieel is. Zeker in het licht van de huidige discussies over teruggave van Afrikaans erfgoed is het gewaagd om dit beeld in de expositie op te nemen.

De verzamelgeschiedenis

Maarten Couttenier, historisch onderzoeker bij het museum in Tervuren, heeft over de verzamelgeschiedenis van dit beeld in 2019 een lang artikel geschreven. Daarin beschrijft hij hoe het beeld werd verworven en na vele omzwervingen als EO.0.0.7943 onderdeel van de collectie van het AfricaMuseum werd. Hij ging daarbij in eerste instantie uit van de in 1921 (38 jaar na zijn terugkomst uit Congo) gepubliceerde, zeer breedsprakige memoires van Alexandre Delcommune, een Belgische kolonist die het beeld als eerste 'verwierf'. In 2016 bracht Couttenier tevens een kort bezoek aan Boma en had ontmoetingen o.a. met een aantal lokale koningen.

Boma werd in de 16e eeuw gesticht en was de belangrijkste plaats in Congo waar slaven verhandeld werden. Na de Berlijnse Conferentie in 1884 werd Boma de hoofdstad van wat eerst Congo-Vrijstaat heette en vanaf 1908 tot 1960 Belgisch Congo. Na 1926 werd Leopoldville (nu Kinshasa geheten) de hoofdstad. *‘Boma is het Antwerpen van de Congo. Doch stel u Boma niet voor als een stad in de Europeesche beteekenis van het woord. Het is slechts eene magazijnen- of factorijenstad; d.w.z. zij bestaat alleen uit deze factorijen benevens de woningen der daaraan verbonden lieden. Meer is Boma niet.’* (Tijdschrift voor Ned-Indie, 1886)

De gesprekken van Couttenier in Boma

brachten heel wat, soms emotionele reacties teweeg. Een ding was duidelijk: in de DR Congo vindt men dat de nkisi nkondi teruggegeven moet worden. Allerlei opties kwamen ter sprake, zoals teruggave en de fetisj en na re-activatie weer in gebruik nemen, opname in het in juni 2019 geopende Musée National de la République Démocratique du Congo in Kinshasa, gerealiseerd met hulp van Koreanen. In dit museum moeten ook de objecten van het Musée National Ethnographique worden opgenomen, waar de objecten deels niet optimaal bewaard kunnen worden. Opname in een lokaal

museum in Boma werd ook als optie genoemd. De inwoners van Boma suggereerden dat dit museum zou kunnen komen in de voormalige residentie van de gouverneur-generaal van Belgisch Congo. Maar de benodigde fondsen om dit te realiseren ontbreken ten ene male. Het artikel van Couttenier heeft tot een uitgebreide discussie in de media geleid (zie het kader Reacties in de media). Aanleiding om de kwestie nader te onderzoeken. Uitgangspunt daarbij zijn de memoires van Delcommune.

De geschiedenis

De Portugees Diogo Cão was in 1483 de eerste westerling die het Koninkrijk Kongo bezocht. Dit koninkrijk bestond van ± 1350 tot 1888 (zie kaart) en omvatte ook het noorden van Angola. Na het contact met Cão ging het koninkrijk een bondgenootschap aan met Portugal. Dit land had naast economische belangen (slavenhandel) als belangrijke prioriteit de bekering van de Congolezen tot het Christendom.

Veel later, in de tweede helft van de 19e eeuw, hadden verschillende westerse mogendheden handelsposten aan de monding van de Congo-rivier, via welke grote hoeveelheden inlandse producten werden ingekocht. Dat is te zeggen, er

Het gebouw in Boma dat van 1908 tot 1926 de residentie was van de gouverneur-generaal van Belgisch Congo.

Wikipedia, foto P. Clement, 2008

De Democratische Republiek Congo, met de ligging van Boma ca. 100 km van de monding van de Congorivier. Het vroegere Koninkrijk Kongo is bruin aangegeven en het leefgebied van de Mayombe gestippeld.

Een tweede groep die zich Mayombe noemt, leeft in Zambia.

Wikipedia, bewerkt door André Smit.

werd eigenlijk alleen maar geruild. Van de Afrikaanse producten was ivoor en rubber het belangrijkste, maar pinda's, vezels van de Baobab boom, kopererts, koffie, tabak, palmpitten, alsmede palm- en sesamolievonden ook hun weg naar de Europese landen. Er werd geruild tegen Europese producten zoals mes-

sing, koper, ijzer, aardewerk, kalk, zout, teer etc. Daarnaast had elke handelspost zijn specialiteiten, het Britse handelshuis textiel, het Franse vuurwapens en het Nederlandse jenever.

Heel veel Afrikaanse producten kwamen uit het Mayombe-gebied dat ten noorden van de Congo-rivier ligt (zie kaart). De karavane uit dit gebied moesten het grondgebied van de koningen van Boma passeren, en deze eisten tol om te mogen passeren.

Alexandre Delcommune

De Belg Alexandre Delcommune heeft een belangrijke rol gespeeld bij het verwerven van de nkisi nkondi. Hij werkte in die tijd in Boma bij een Frans handelshuis en viel kennelijk in positieve zin op, want in 1876, krap een jaar na zijn komst in Boma en amper 21 jaar oud, volgde hij de manager van het handelshuis op en kreeg de leiding over het bedrijf waar zeer veel Congolezen werkten.

Delcommune beschrijft in zijn memoires uitvoerig hoe hij de nkisi nkondi in bezit kreeg.

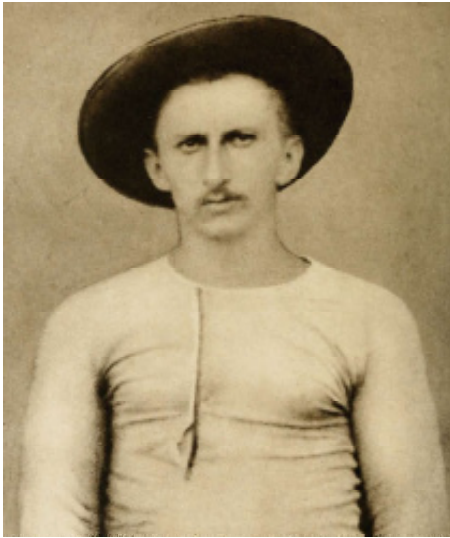
In die tijd waren er in de omgeving van Boma negen koningen (Delcommune

Tekening (nam voor 1868) van de Nederlandse handelspost 'Rotterdam' in Banana aan de monding van de Congo-rivier (DRC), met afgemeerd de driemastbark 'Lodewijk'.

De factorij behoorde toe aan de 'Afrikaanse Handels Vereeniging' (AVH) te Rotterdam.

Bron Hofstra, 1938

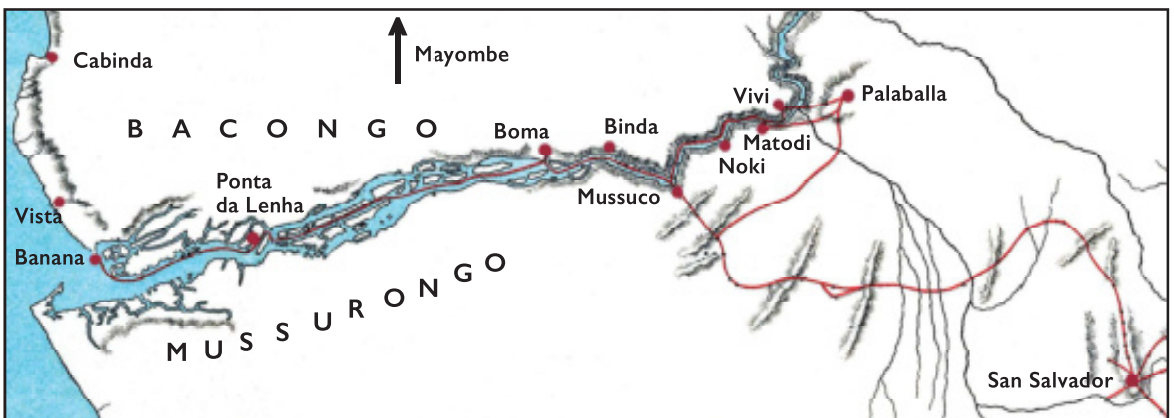

Alexandre Delcommune 21 jaar oud in 1876. Hij was een Belgisch kolonist (1855-1922), die in zijn memoires *Vingt années de vie africaine* onder meer beschrijft hoe hij de nkisi nkondi in handen kreeg.

spreekt afwisselend van prinsen en koningen). Elk handelshuis had een der koningen als beschermheer en voor het Franse handelshuis waarvoor Delcommune werkte, was dat Jouca-Pava. Deze droeg de titel *mambouc*, omdat hij van alle negen koningen de invloedrijkste en meest gezaghebbende was. Daarnaast was hij ook verreweg het rijkst. Aanvankelijk boterde het niet tussen Delcommune en Jouca-Pava. Maar nadat Delcommune tijdens een gewapend conflict middels zijn schietvaardigheid had

Kaart uit 1880 van de monding van de rivier de Congo. Kaart T.J. Comber, bewerking A. Smit

laten zien wie er de baas was, kwam hij in de gunst van Jouca-Pava. Na herhaalde keren vragen schonk deze hem zelfs zijn ca. twaalfjarige dochter, Mabenjia, ten huwelijk.

Hongersnood en oorlog

Tot 1878 ging alles voorspoedig, maar toen in 1878 de regen uitbleef, ontstond er hongersnood. Er werden veel minder producten naar de handelsposten gebracht en men wilde het weinige dat men bracht nog slechts ruilen voor voedsel. De nood was zo ernstig dat de handelshuizen rijst uit India en gedroogde vis uit Mossamedes (een kustplaats in het zuiden van Angola, nu Moçâmedes) importeerden en dit zelfs gratis uitdeelden. Een kwart van de bevolking is van de honger gestorven.

Aan het eind van 1878 was de hongersnood voorbij, maar niettemin werd er aanzienlijk minder handelswaar aangeboden. Om hun inkomsten op peil te houden, verhoogden de koningen de heffingen op de handelsroutes. Veelvuldig overleg tussen de koningen en vertegenwoordigers van de handelshuizen leidde uiteindelijk niet tot een oplossing. Delcommune schrijft: *'De koningen zeiden dat het land hen toebehoorde, dat zij meesters in eigen huis zijn, en als de blanken niet tevreden zijn, zij niets anders hoeven te doen dan terug te gaan vanwaar zij gekomen zijn. Voorts meldden ze dat ze unaniem hadden besloten om de doorgangsrechten voor karavanes te verboden. Als de Mayombe dit niet zouden accepteren, zouden zij hen de toegang tot hun gebied ontzeggen'*. Dit beschouw-

den de Europeanen als een oorlogsverklaring. Zij besloten ze een lesje te leren en de dorpen van de koningen aan te vallen. Er werd een plan gemaakt: de eerste dag zouden ze de dorpen van Ne Curado, Ne Kuko en Ne Oro aanvallen, de volgende dagen die van de andere koningen.

Het verkrijgen van de nkisi nkondi

De aanval op het dorp van Ne Kuko, waarover Delcommune de leiding had, vond plaats bij het eerste daglicht. Reeds een kwartier na het begin van de aanval zijn ze de plaats meester. De bevolking vluchtte in paniek weg met meenname van enkele waardevolle bezittingen. Tijdens de achtervolging is door de mannen van Delcommune de grote oorlogsfetisj aangetroffen. Kennelijk was die door de vluchtenden in de bush gegooid. De volgende dag, na de aanval op nog vijf dorpen, vroegen de koningen om vrede. De vertegenwoordigers van de handelshuizen stemden daarmee in op voorwaarde dat er binnen acht dagen een palaver zou plaatsvinden tussen de

koningen van Boma, de Europeanen en ook de *mapatas* (prinsen) van de Mayombe, Zaza, Vumpa en Kaka.

Het palaver vond plaats in Boma-Sundi, een bekend marktcentrum op drie dagen lopen van Boma. Het overleg strekte zich uit over twee dagen. De koningen gaven zich gewonnen en accepteerden alles wat de Europeanen vroegen.

Verzoeken om teruggave

Op zeker moment tijdens het palaver heeft koning Ne Kuko gevraagd de grote fetisj aan hem terug te geven. Delcommune maakte daar bezwaar tegen en gaf als reden op dat het niet voorzien was in het palaver. Voorts gaf hij aan het beeld als oorlogsbuit, dus als zijn eigendom te beschouwen. Ne Kuko werd woedend en er ontstond ruzie tussen hem en mam-bouc Jouca-Pava. Maanden later culmineerde die twist in een gewapend treffen en het platbranden van het verblijf van Ne Kuko door Jouca-Pava.

In 1883 heeft Delcommune het beeld mee naar België genomen. Na enige omzwervingen in Brussel, diverse binnen- en buitenlandse exposities en van 1967-1969 als onderdeel van een reizende expositie in de Verenigde Staten, komt het beeld tenslotte bij het Africa-

De negen koningen van Boma, ca. 1890.

Foto Shanu in *Le Congo illustré* 1/19 (1892)

Lees hier het lange, boeiende artikel over de Belg Delcommune in Congo op de website van Tribale Kunst en Cultuur

Museum in Tervuren terecht.

In 1969 is een tweede verzoek om teruggave gedaan. Een derde verzoek kwam van president Mobutu toen deze in 1973 een gedenkwaardige toespraak hield bij de Verenigde Naties. Hij vroeg in het kader van zijn staatsideologie '*recours à l'authenticité*' 200 objecten terug, waaronder de nkisi nkondi (Mobutu wilde met deze authenticiteitscampagne alle aspecten die met kolonialisme van doen hadden overboord gooien en teruggaan naar (*recours à*) het eigene van Zaïre, zoals hij Congo noemde).

Tot nu toe zijn al deze verzoeken zonder resultaat gebleven.

Gevoelige materie

Het is duidelijk dat de nkisi als roofoorkunst kan worden aangemerkt en gezien dit feit lijkt het logisch de nkisi terug te geven.

Echter zo eenvoudig ligt het niet.

Juridisch, maar vooral emotioneel zijn er nog grote hobbels te nemen.

Wettelijk is België, bij gebrek aan eigen wetgeving hierover, gehouden aan de in

1970 opgestelde UNESCO-conventie.

De daarin gestelde regels gelden echter alleen voor objecten verworven na 1970 en niet met terugwerkende kracht. Wettelijk is er dus geen basis om een claim in te dienen.

Maar bovenal zijn veel Westerse landen emotioneel nog niet klaar met hun koloniale verleden, getuige de heftige discussies die momenteel overal in de westerse landen over dit onderwerp gevoerd worden.

tkcredactie@gmail.com

Literatuur

Couttenier, M. (2018). EO.0.0.7943. In: *BMGN - Low Countries Historical Review*, Volume 133-2, pp. 79-90

Delcommune, A. (1922). *Vingt années de vie africaine. Récits de voyages, d'aventures et d'exploration au Congo belge (1874-1893)*. Brussel: Larcier

Hofstra, S. (1938). Eenige gegevens over het schip 'Lodewijk' en over den handel van Rotterdam op West Afrika in de negentiende eeuw. In: *Rotterdams Jaarboekje* 1938, pp. 179-195

Reacties uit de Belgische media

De Morgen, 9 maart 2019, Karlien Beckers: 'Bij de heropening, in december vorig jaar, claimde directeur Guido Gryseels dat het museum voortaan een hedendaagse, kritische blik zou werpen op de koloniale geschiedenis. Dat het museum in zijn eerste expo trots blijft uitpakken met een beeld waarvan een eigen werknemer glashelder aantoont dat het geroofd is, is op zijn minst bizar ... Curator Volper wil van teruggave niet weten ... In Nederland hebben drie grote historische musea, waaronder het Tropenmuseum beloofd dat ze koloniale roofoorkunst willen teruggeven. In België zijn we nog lang zover niet.' Aldus De Morgen, die Volper een 'hardliner' noemt.

Bron: <https://www.demorgen.be/nieuws/topstuk-in-het-africamuseum-brutaal-geroofd-uit-congo-eigendom-van-de-belgische-staat~b7c2792b/>

Het Nieuwsblad, 9 maart 2019, Pieter Lesaffer: *Pronkstuk Africamuseum blijkt brutaal geroofd uit Congo: 'Zo zijn er heel veel stukken, maar teruggeven is niet zonder risico'*. Met deze kop haalt Het Nieuwsblad een uitspraak aan van Afrika-kenner Filip Reyntjens in een artikel naar aanleiding van de publicatie van Couttenier.

Volgens Reyntjens rijzen er wat praktische vragen bij een eventuele teruggave. 'Zo zijn er in het verleden al stukken teruggegeven, die vervolgens opdoken in antiekwinkeltjes rond de Zavel in Brussel.'

Toch pleit hij ervoor de zaak niet defensief te benaderen en samen met de Congolese overheid te kijken wat waar tentoongesteld kan worden.

Bron: https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20190309_04243007